

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ

У статті розкривається важливість зростаючого досвіду спілкування особистості у колективі та сумісній праці.

The article dwells upon the importance of the growing experience of personal communication in a social group and in cooperative work.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Актуальність дослідження полягає у рішенні визначених нами протиріч. З одного боку, – це завдання, які поставлені Державною національною програмою “Освіта” про розвиток творчої особистості “здатної до сприйняття комунікативного простору”, що виступають стержневою основою організації діяльності педагогічного закладу. З другого боку, – це недостатня підготовленість сучасних вчителів та практичних психологів до реалізації особистісного підходу потенціалу підлітків у багатонаціональному просторі його спілкування. Формання особистості, його соціалізація здійснюється завдяки позитивній комунікації. Ось чому виникає актуальність даної статті.

Ступень дослідження проблеми. Аналіз теоретичних робіт показує, що підлітковий вік – це найбільш складний і бурхливий період у формуванні особистості, який характеризується глибокими змінами у взаємодії з навколишнім світом. Видатними психологами встановлено підлітковий вік як сенситивний період початку інтенсивної соціалізації особистості, яке детерміноване процесами стилів спілкування. Так, Г.С.Костюк писав: “Засвоєння широких і глибоких знань про природу і суспільство вносить якісні зміни в пізнавальні інтереси підлітків. Під впливом зростаючого досвіду спілкування у колективі та сумісній навчальній праці, а також внаслідок розширення громадських зв'язків і відносин учнів як у школі, так і поза її межами у них поглиблюється суспільні мотиви навчання та намагання до дружби і спілкування з другом”. (Г.С.Костюк. – Психологія. – К.: Рад. школа, 1968. – С. 658).

Дослідження вітчизняних вчених (О.М.Дьяченко, 1986; І.Ю. Кулагина, 1997; В.А.Романець, 1998, 2003) показали роль та значення рефлексійного спілкування у структурі креативного процесу, її функції у психічному розвитку підлітка. Проблема педагогічної взаємодії та її психологічних наслідків у розвитку учнів розкрита в роботах Л.С.Виготського (1972), В.В. Давидова (1992), А.В.Запорожця (1986), Л.С. Рубінштейна (1989), Д.Б. Ельконіна (1999). Дослідники психологічних механізмів та основних прийомів розвитку комунікативних стосунків у дітей шкільного віку виділяють певні труднощі щодо формування таких механізмів як ідентифікація, емпатія та рефлексія (В.В. Давидова, 1992; В.С. Мухіна, 1988); своєрідність використання активних методів навчання – соціально-психологічний тренінг у розвитку комунікативності особистості представлено у багатьох психологічних дослідженнях (О.М. Дьяченко, 1986, 1999; С.Д.Максименко, 2005; В.Маценко, 2004, Л.А.Петровська, 1996 та інші).

Проблема рефлексійного спілкування є однією із популярних тем наукового дослідження сучасної психології. Достатньо звернути увагу на статті, що публікують у спеціальних психологічних, соціологічних та педагогічних журналах. Так, А.В. Батаршів пише: “у психологічній літературі найбільш прийнятним терміном для позначення розуміння спілкування можна вважати “рефлексійне спілкування”.

Дослідження вітчизняних літературних джерел показує, що використання рефлексивного спілкування найчастіше використовують у рамках промислових, педагогічних, спортивних та наукових видах діяльності. Експериментальне дослідження рефлексії ведеться у вивченні соціальної перцепції у групових процесах, а тому, за висловом А.В.Батаршева, цей термін інколи використовують як “взаєморозуміння”, “міжособистісне

пізнання”. Проте все частіше “рефлексія спілкування як науковий термін використовується самостійно і стає предметом спеціального дослідження.

Проведений нами аналіз сучасних досліджень з проблеми рефлексійного спілкування показує, що автори проводять дослідження у трьох напрямках: інтелектуальному, особистісному і комунікативному. Різні аспекти цих напрямків представлені у багатьох філософських, соціологічних, психологічних та педагогічних роботах (Г.М. Андрєєва, П.В. Баранов., Р.Бернс, О.О. Бодальов, І.С. Кон, Н.В. Крогіус, Х. Міккін та інші).

Методологічною та теоретичною платформою у визначенні цього поняття прийнято вважати роботи М.М. Бахтіна, а для використання логіко-методологічного підходу в дослідженнях рефлексивних структур частіше використовують роботи І.Є. Берлянда та В.А. Лефевра.

За думкою І.Є. Берлянда, “рефлексія не тільки потребує для власного формування культури спілкування, вона сама і є суть спілкування” у такому розумінні як “відношення до себе як і до іншого і відношення до себе як до іншого”.

Теоретичний аналіз сутності поняття, “рефлексія спілкування” дає змогу орієнтуватися досліднику у головних признаках цього поняття. Ось чому наш підхід до визначення суттєвих признаков “рефлексивного спілкування” був звернений до філософських джерел. Так, в роботах Ф.Є. Василюка рефлексія розглядається як один із рівнів функціонування свідомості. На рівні рефлексії свідомість діє “як активний Спостерігач, що охоплює свою власну активність. І Спостерігач, і Спостерігаєме володіють активністю, суб'єктною природою. Методологічною основою цього процесу автор визначає активність свідомості (“у мені”, і активне усвідомлення переживання (“зі мною”). З цього можна зробити висновки, що аналізуючи внутрішню роботу з метою подолання критичних життєвих криз та ситуацій, суб'єкт робить намагання пережити ситуацію на свідомому рівні завдяки психологічним механізмам рефлексії. Далі автор зазначає, що “діяльність переживання усвідомлюється як така, що рефлексивно переосмислюються її умови, позиції суб'єкта, внутрішні цілі, намагання, і завдяки цьому створюється можливість людини здійснити творчу переорієнтацію у певній ситуації”.

Спочатку одним із основних контекстів вивчення рефлексії у вітчизняній психології є мислення (Г.О. Балл, В.В.Давидов, В.С. Лазарев, С.Д. Максименко та інші). Так, наприклад, за думкою В.В. Давидова і О.З. Зака, як формальна, так і змістова рефлексія є “процесом співвідношення засобів своєї діяльності із особливостями умов, в яких ці дії потрібно виконувати”. Коли людина вирішує задачу, то вона, за думкою авторів, використовує або контрольну, або конструктивну функцію рефлексії.

Цікавим для нашого дослідження є результати пізнання психологічних механізмів, що виконав О.О. Тюков. Він визначив рефлексію як “свідомий діяльніший процес, який у самих різноманітних формах створює суб'єктивну інобуття (рос. инобытие). Він визначає основною функцією рефлексії – це розвиток діяльності і мислення. Автор підкреслює, що “психологічний процес розвитку здійснюється завдяки роботі індивідуальної свідомості і потім, завдяки послідовного оформлення результатів цієї роботи у формі дискусійного мислення”.

Аналіз цієї роботи надає нам можливості визначити, що рефлексія тісно пов'язана з такими сферами як свідомість і мислення. Свідомість, згідно ствердження О.О. Тюкова, констатує протікання рефлексії як природного процесу. Мислення штучно визначає і оформлює його здійснення через використання культурних засобів.

Рефлексивний підхід – процес виходу “за рамки залишеної діяльності і звернення до неї як до певного змісту, яке потрібно зрозуміти. Умовою його є “розірвання” у загальній структурі діяльності, неможливість її подальшого здійснення у плані простої репродукції”. Іntenціональність – суб'єктивна направленість на уявлення і побудову цілісного смислу рефлексивної діяльності. В інтенціональності свідомість здійснюється як на особистісному рівні, так і на узагальненні цінностей, орієнтованих навколишнім середовищем.

Аналіз дослідженого теоретичного матеріалу з проблеми рефлексії дозволяють зробити наступні висновки:

1. Сучасні дослідження рефлексії у соціальній, педагогічній і віковій психології описують типи рефлексії як:

- а) рефлексія в області мислення (інтелектуальна або логічна рефлексія);
- б) рефлексія в області самосвідомості (особистісна рефлексія);
- в) рефлексія спілкування (розуміння себе та іншого у інтерактивних процесах спілкування).

2. Рефлексія спілкування визначається як складна система рефлексивних відносин, які виникають і розвиваються в процесі міжособистісної взаємодії. Вона виконує три функції:

- а) пізнавальну;
- б) регулятивну;
- в) розвиваючу.

3. У структурі рефлексії у спілкуванні можна визначити наступні компоненти:

- а) комунікативна або особистісно-комунікативна рефлексія як рефлексія “Я”;
- б) соціально-перцептивна як рефлексія іншого “Я”;
- в) рефлексія ситуації, або рефлексія взаємодії.

Формування нового суспільства, спрямованого на гуманізацію і розвиток соціально-економічного зростання громадян України висуває нові вимоги до людини, яка повинна бути не тільки освіченою, але і мати сформовані комунікативні уміння. Отже, особливої уваги набувають наукові розробки та методичні рекомендації щодо формування комунікативних вмінь та якостей особистості незалежно від того, яку посаду вона очолює і яку професійну діяльність вона виконує. Звертаючись до психологічних досліджень, ми змогли визначити згідно класифікації “Загальної характеристики психофізичного розвитку” А.О. Смірнова, що підлітковий вік для людини є сенситивним у формуванні культури спілкування та розвитку комунікативності. Вчений пише: “Поряд із переминами у інтелектуальній сфері підлітка, ми спостерігаємо пробудження критичного мислення у виборі партнера спілкування. ...Зовнішні перемини у тілі, так легко підмічаються самим підлітком і в значній мірі в його свідомості стираються різниці між ним і дорослим. Вказані психофізіологічні зміни підвищують його в його ж очах. У підлітка з'являється інтерес до свого соціального “Я”. Підліток стає особливо чуйним до будь-якої оцінки його особистості (яке безпосередньо здійснюється у спілкуванні). Гордість, гідність, або і гонористість з'являється у манерах поведінки та стилі його спілкування”.

Пілотажне дослідження дало змогу простежити різницю між підлітками з девіантною поведінкою та підлітками з просоціальною поведінкою передусім по емоційно-вольовій та когнитивним складовим щодо їх компетентності, щодо поведінкової, то вона є наслідком когнитивного та емоційно-вольового компонентів. Показники комунікативної поведінки відтворюють готовність підлітка до формування рефлексивного спілкування.

Діагностування проводилось за такими методами: тестування за допомогою модифікації методики Е.Б. Фанталової “Вивчення мотивації і внутріособистісних конфліктів” (Л.С. Колмогоров, Д.В. Каширський), тест “Неіснуюча тварина”, тест діагностування рівня шкільної тривожності Філіппса, тест комунікативної компетенції Michelson L. (N. Y., 1983), переклад Ю.З. Гільбуха, методики діагностики самооцінки Н.М. Пейсахова; анкетування з використанням спеціальної анкети “Вивчення пізнавальних і загальноосвітніх потреб у спілкуванні”; стандартизоване спостереження взаємодії за методикою Р. Бейлза, цілеспрямоване спостереження і тематичні бесіди. Було встановлено, що частіше внутріособистісний вакуум спостерігається у “приятному відпочинку”. 43,9% підлітків вважають для себе доступною, останні 56,1% визначили це як особистісна проблема. 17,6% учнів визначили рішення цієї проблеми – організація доступності технічного зв'язку, та зв'язку комунікативного обміну інформаціями на спеціально організованих міроприємствах у школі.

67,5% підлітків відмітили вакуум у особистісному спілкуванні. Діти визначали, що їх погано розуміють дорослі. Розбіжність тестових оцінок між “доступним” і “значимим” у сфері спілкування превисила критичну значимість восьми балів.

35% підлітків відчуває внутрішній вакуум в сфері “пошуку і насолоди прекрасним”, більш як 17% – у сфері порозуміння з вчителями.

Підводячи підсумки результатів діагностичного дослідження по сформованості комунікативної поведінки у підлітків, ми визначаємо:

ціннісні орієнтації (матеріальні, духовні) мають головну роль у світогляді дитини і орієнтує її на стилі взаємодії з іншими людьми; моральний аспект у розвитку підлітка відіграє провідну роль у формуванні вміння комунікативно спілкуватися з іншими людьми, що різняться соціальним статусом;

відсутність рефлексивного спілкування свідчить про формування егоцентризму, з одного боку, а з другого, – розвитку авторитарного, імперативного стилю управління та взаємодії з іншими;

наявність розбіжності між “значимим” і “доступним” у ціннісних орієнтаціях, у внутрішньому конфлікті і у внутрішньому вакуумі детермінує прояв девіантної поведінки, не забезпечує умови формування комунікативності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодалев А.А. Личность в общении. – М., 1983.
2. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1986.
3. Костюк Г.С. Психология. – К.: Радянська школа, 1968. – 658с.
4. Леонтьев А.А. Психология общения. – Тарту, 1974.
5. Петроваская Л.А. Компетентность в общении.

УДК 37.032

Г.М. Розлуцька

РОЛЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ У ВИХОВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено роль полікультурності у змісті національного виховання. Головною ідеєю полікультурної освіти є принцип діалогу і взаємодії різних культур. Полікультурність сприяє сприйняттю національних та загальнолюдських цінностей та забезпечує самореалізацію особистості в умовах неоднорідних навчальних колективів.

The article is about the role of the idea of the polyculture in the content of the national education. The main idea of the polycultural education is the principle of the dialogue and cooperation of the different cultures. The polyculture favours to accept the national and universal-human value and provide the self-realization of the personality in the conditions of the different educational collectives.

Постановка проблеми. Основною проблемою сучасної української освіти є створення умов для виховання освіченого громадянина, здатного реалізуватися в умовах розмаїття людської спільноти. Сьогодні визначився новий підхід у національному вихованні – полікультурність, що передбачає позитивне сприйняття різних культур на підґрунті національної. Полікультурність претендує на визнання важливості її ролі у вихованні молодих українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї полікультурності знайшли своє відображення в основних державних документах про освіту: Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), “Концепції 12-річної загальної середньої освіти”, “Концепції громадянського виховання” (2000 р.), “Національній доктрині розвитку освіти